

УДК: 316.4.063.24: 378.4

Сергій КУРБАТОВ

Майкл БУРАВОЙ
Michael BURAWOY

ФЕНОМЕН НЕРІВНОСТІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

Інтерв'ю Сергія Курбатова з президентом Міжнародної соціологічної асоціації, професором Університету Берклі Майклом Буравим

Майкл Буравой: «На зміну університету, як інституції, йде корпорація, що виробляє знання для інших корпорацій та за великі кошти навчає студентів...».

У своєму ексклюзивному інтерв'ю нашому журналу президент Міжнародної соціологічної асоціації (ISA 2010–2014), професор Університету Берклі (США) Майкл Буравой розповідає про підготовку XVIII Всесвітнього соціологічного конгресу ISA «Перебування у світі нерівності: виклики для глобальної соціології», який відбувся 13–19 липня 2014 року у місті Йокогама (Японія), та пояснює, чому саме феномен нерівності став головною темою цього найбільшого соціологічного зібрання. Також професор Буравой аналізує головні тенденції розвитку сучасної університетської освіти. Він звертає увагу на комерціалізацію вищої освіти, а також артикулює дві стратегії виживання університетів в сучасних

умовах. Розглянуті інституційні трансформації університету впродовж останніх десятиліть та процес формування прекаріату у академічному середовищі. Теоретичні положення проілюстровані фактами з історії Університету Берклі та інтерпретаціями творчої спадщини одного з його засновників Кларка Керра (1911–2003).

Ключові слова: нерівність, прекаріат, університет, приватизація, комерціалізація, корпорація, комодифікація, раціоналізація, університетські рейтинги.

Міжнародна соціологічна асоціація (International sociological association ISA)¹—це провідна та найбільш авторитетна організація, що об'єднує соціологів з усього світу. Вона була заснована на Установчому конгресі в Осло, Норвегія, 5–11 вересня 1949 року. У своїй діяльності ISA керується Статутом, прийнятим у 1949 році та доповненим у 1970, 1974, 1978 та 1982 роках², а також затвердженим виконавчим комітетом ISA Етичним кодексом (ISA Code of Ethics)³.

Починаючи з 1950 року ISA проводить Всесвітні соціологічні конгреси, перший з яких відбувся в Цюриху, Швейцарія. До 1959 року конгреси проводилися раз на три роки, а починаючи з 1962 року—раз на чотири роки. Керуючим органом ISA є Асамблея рад, до якою входять всі представники Ради національних асоціацій та Дослідницької рад. Під час кожного конгресу Асамблея рад обирає президента та віце-президентів Міжнародної соціологічної асоціації, а також Виконавчий комітет, який здійснює оперативне управління діяльністю організації. Першим президентом Міжнародної соціологічної асоціації був американський соціолог Луїс Вірт (Louis Wirth (1897–1952)).

13–19 липня 2014 року у місті Йокогама (Японія) відбувся XVIII Всесвітній соціологічний конгрес ISA «Перебування у світі нерівності: виклики для глобальної соціології»⁴. Під час роботи секції «Академічна мобільність: можливості та бар'єри» я презентував власну доповідь «Співвідношення національних та глобальних вимірів в українських університетських рейтингах»⁵. В роботі секції, крім України, взяли участь науковці з Бразилії, Португалії, Франції, Росії та Японії, тож дискусія була жвавою та відверто інтернаціональною.

1 International Sociological Association—<http://www.isa-sociology.org/>

2 Statutes of the International Sociological Association—http://www.isa-sociology.org/about/isa_statutes.htm

3 Code of Ethics. Approved by ISA Executive Committee, Fall 2001—http://www.isa-sociology.org/about/isa_code_of_ethics.htm

4 XVIII ISA World Congress of Sociology—<http://www.isa-sociology.org/congress2014/>

5 http://lib.iitta.gov.ua/8780/1/kurbatov_isa.pdf

Користуючись нагодою та попереднім знайомством¹, я взяв інтерв'ю у президента Міжнародної соціологічної асоціації (2010–2014), професора Університету Берклі (США) Майкла Буравого², в якому він, зокрема, поділився власним баченням драматичних змін у сучасному університетському середовищі.

Сергій Курбатов: *Давайте розпочнемо розмову з поточного Всесвітнього соціологічного конгресу. Чому слово «нерівність» стало одним з ключових в назві цього заходу?*

Макл Буравой: Я хотів би почати з того, що ми зараз зібралися тут, в Йокогамі, і це є наш перший захід на японській землі та у Східній Азії та реалізація щирих бажань наших японських колег. Ми проводили та будемо проводити наші заходи по всьому світу. Так, попередній Всесвітній форум ISA було організовано в 2012 році у Буенос-Айресі, Аргентина, наступний форум пройде у 2016 році у Відні, Австрія — ми хотіли провести його у Будапешті, але там не знайшлося достатніх можливостей, а XIX Всесвітній соціологічний конгрес відбудеться в 2018 році у канадському Торонто.

Стосовно «нерівності» — це одна з головних проблем сучасного світу, я займався нею ще на посаді віце-президента Міжнародної соціологічної асоціації, тоді ми вже проводили конференцію з відповідної тематики. Тож коли чотири роки тому мене обрали президентом ISA, я вирішив, що це слово буде присутнім у назві наступного конгресу. Це — дуже важлива проблема, яка не завжди отримує достатню увагу наукової спільноти. В той же час, саме в контексті вивчення нерівності ми маємо досить рідкий випадок, коли соціологічні передбачення, зроблені в минулі роки, реалізуються найбільш повно та адекватно. Подивіться на головні світові події останніх чотирьох років — наприклад, соціальні рухи під час повстань в арабських країнах, на екологічні та студентські рухи, рух «Захопи Волл-стріт», навіть на останні події в Україні — проблема нерівності відіграє в них ключову роль, примушує людей брати активну участь у політичному житті.

Але навіть більш цікавим — і я звертав увагу на це у власному президентському посланні — є те, що навіть обраний минулого року Папа Римський Франциск I надзвичайно переймається проблемою різноманітних форм нерівності в різних частинах світу, що відображено у його роботах та посланнях. Інша постать, до якої я звертався у своєму посланні — це французький економіст Тома Пікетті та його бачення нерівності як неодмінного атрибуту зростання. Тож економічна наука знову повертається до вивчення проблеми нерівності — почитайте праці Джозефа Стігліца, Пола

¹ http://gazeta.zn.ua/SCIENCE/maykl_buravoy_ya_s_bolshim_optimizmom_smotryu_na_budushee_ukrainskoy_sotsiologii.html

² Personal Website of Michael Burawoy — <http://burawoy.berkeley.edu/>

Кругмана, і, нарешті, Тома Пікетті. Зараз ми маємо надзвичайно високий рівень концентрації багатства та капіталу, і економісти не можуть пояснити цей феномен, спираючись на власні теорії. Нерівність традиційно тлумачилася як проблема маргінальних груп, але зараз це не так. Отже, якщо зараз і Папа, і провідні економісти повертаються до тлумачення проблеми нерівності, чому ми, соціологи, повинні бути осторонь? Особливо стосовно аналізу різних соціальних рухів, які викликає збільшення нерівності, зокрема нерівність доступу до високоякісних знань, яка турбує особисто мене. Тож дискурс нерівності став одним з провідних публічних дискурсів та предметом жвавого обговорення. Якоюсь мірою, я передбачав цей інтерес до проблеми нерівності чотири роки тому, але те, що він буде таким значним, дивує навіть мене.

С.К.: *А якій внесок можуть зробити саме соціологи у сучасне вивчення проблеми нерівності?*

М.Б.: Соціологи завжди вивчали нерівність, це наша традиційна тема. Зазвичай, її розглядають в контексті стратифікації та соціальних ієрархій, що формує остання. Прірва між багатими і бідними стає все більш великою, соціальні наслідки цієї прірви — все більш непередбачуваними, і хто, як не соціологи, може допомогти вирішити цю проблему поглиблення нерівності. Її намагається вирішити Папа та провідні економісти, але вони не соціологи.

С.К.: *Тобто можна сказати, що сучасні соціологи можуть дати відповідь на питання Папи Франциска I?*

М.Б.: Саме так! Папа має відвідати наш наступний конгрес. Або, якщо запросять, ми готові провести власний захід у Ватикані.

С.К.: *Ви вже торкалися проблеми нерівності у академічному світі. Наскільки ця проблема притаманна сучасному американському університету?*

М.Б.: В усьому світі зараз можна ідентифікувати тенденцію до приватизації вищої освіти. Раніше, наприклад у вас за радянських часів, доступ до університетської освіти був безкоштовним, а університет був публічною інституцією, доступною для всіх верств населення. Аналогічна ситуація спостерігалася у Європі — візьміть Велику Британію чи Францію, Німеччину чи Італію — там університети теж були публічними інституціями, і та невелика кількість людей, яка їх відвідувала, не повинна була витратити гроші

на навчання. Сполучені Штати мали іншу ситуацію — тут завжди існували як публічні, так і приватні університети. В 60-ті та 70-ті роки минулого сторіччя ми маємо зростання кількості публічних та приватних університетів та їх конкуренцію. Наприкінці 70-х та у 80-ті роки на хвилі маркетингової нашої урядовці вирішили, що вони не можуть повністю фінансувати публічні університети, це занадто дорого коштує. Це призвело до скорочення фінансування публічних університетів та примусило останні заробляти гроші.

За цих умов виникають дві стратегії виживання університетів. Перша з них полягає в отриманні зовнішньої фінансової підтримки. Якщо це престижний університет з багатою історією, він може отримати гроші від випускників та донорських організацій з усього світу, також університет може проводити відносно дешеві дослідження, адже аспіранти — це найбільш креативна та, в той же час, оптимальна з економічної точки зору соціальна група на ринку праці. Хімічні та біотехнологічні компанії дуже швидко це зрозуміли та розпочали відповідне співробітництво. Тож співпраця з університетами викликала та викликає інтерес бізнесових компаній та веде до відповідних інвестицій. Також ця стратегія включає підвищення плати за навчання. Так, в моєму університеті плата за навчання ще 10 років тому була на рівні 5 тисяч доларів на рік, а зараз вона складає 15 тисяч доларів на рік. Тобто за останні 10 років вона збільшилася втричі! Але наші керівники кажуть, що це надто низька вартість навчання, адже в Гарварді ця плата буде в кілька разів більшою за Берклі. Друга стратегія полягає у скороченні витрат на навчання студентів. В сучасному американському університеті ми маємо відносно невелику кількість постійних співробітників та справжню армію тих, хто працює тимчасово, за контрактом. Ці тимчасові працівники мають ступінь PhD та виконують переважно навчальні функції, але вони є дуже незахищеними у соціальному відношенні. Їх контракт тимчасовий, вони можуть бути звільненими у будь-який час.

С.К.: *Тобто вони поповнюють ряди прекаріату?*

М.Б.: Саме так. Це процес виникнення прекаріату... З іншого боку, студенти, які приходять навчатися, беруть великі позики, які потрібно повертати. Тому вони обирають спеціальності, які дозволять їм це зробити — наприклад, у галузі бізнесу, біотехнологій та інженерії. Такий прагматично орієнтований студент навряд чи обере вивчення соціології, історії чи мови як предмет майбутнього навчання.

С.К.: *Тож ми можемо констатувати, що соціальні та гуманітарні дисципліни стали жертвою цього скорочення витрат на підготовку студентів?*

М.Б.: Так, це саме те, що я хотів підкреслити! З соціальних наук найкраща ситуація зараз для економістів — на них є попит на американському ринку праці, але більшість соціальних та практично всі гуманітарні напрямки підготовки опинилися під великим тиском. Вони повинні перетворитися на машину для заробляння грошей, що неможливо за визначенням. Під час сучасних змін університетського середовища саме соціальні та гуманітарні напрямки підготовки виявилася найбільш незахищеними. Сучасний університет зорієнтований перш за все на отримання прибутку, він, фактично, перетворюється на корпорацію зі своєю рекламною стратегією. Ця реклама говорить про те, що цей університет найкращий, в ньому можна отримати найсучасніші спеціальності. Мова йде про певний бренд, який намагаються продати споживачу.

Оскільки всі університету рекламують себе як найкращі, для їх оцінки створюються рейтинги, що формуються на основі довільних критеріїв. При цьому рейтинги існують як на національному, так і на глобальному рівні. Китайці були першими, хто створив глобальний рейтинг університетів. Це відомий вам Шанхайський рейтинг. Під час розробки цього рейтингу експерти вирішили, що найкращі університети — це Гарвард, Йель, Принстон, та поклали основні показники престижності та унікальної діяльності даних університетів в основу оцінки інших університетів. Але це не зовсім коректно — міряти інші університети шкалою Гарварда, адже ці університети унікальні, в них зосереджена більшість лауреатів Нобелівських премій та інших престижних нагород. Спочатку китайці, а потім представники інших країн почали створювати університетські рейтинги та намагалися розбудувати «власний Гарвард» — так званий університет світового класу. Але це виглядає смішним, адже, повторюю, Гарвард — унікальне явище. Це дуже легко довести, адже ендаунмент Гарварду складає 36 мільярдів доларів — думаю, це більше, ніж державний бюджет України!¹ Тобто, система рейтингів, яка бере за основу порівняння з Гарвардом, просто принижує національні системи вищої освіти та їх заклади. Фактично, університет зникає як певна знайома нам з давніх часів установа.

С.К.: *Але ж реальність не терпить порожнеч, в тому числі на інституційному рівні. Що за організація, на Вашу думку, йде на зміну університету?*

М.Б.: На зміну університету, як інституції, йде корпорація, що виробляє знання для інших корпорацій та за великі кошти навчає студентів. Чим краща позиція цієї корпорації у рейтингу, тим більшою буде плата за

1 Затверджений Верховною Радою України 16.01.2014 року Державний бюджет на 2014 рік складає 377821587500 гривень — <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/719-18>

навчання. Головною метою подібної корпорації буде отримання прибутку. В цій корпорації ті, хто вважаються кращими та мають постійний контракт, будуть займатися дослідженнями, а прекаріат, тобто тимчасові співробітники, будуть викладати. Це буде вести до поляризації та збільшення нерівності між тими, хто працює постійно або ж тимчасово, хто займається дослідженнями та приносить великі гроші, та тими, хто викладає та не приносить подібних грошей, між тими, чії права максимально захищені, та тими, хто обмежений в захисті власних прав.

С.К.: *До речі, не могли би Ви проілюструвати ці теоретичні положення конкретними змінами, які відбулися впродовж останніх десятиліть у Вашому рідному університеті, Берклі?*

М.Б.: Я хотів би з самого початку наголосити на тому, що Берклі створювався, впродовж довгого часу був, та й, мабуть, залишається в наш час, найвідомішим та найпрестижнішим публічним університетом світу— до речі, він займає найкращу серед публічних університетів позицію у міжнародних університетських рейтингах. Хоча питання, яке ми можемо поставити: «Наскільки сучасний Берклі є публічним університетом?» Так, формально це публічний університет, але якщо ми подивимося на джерело його фінансування, то публічні кошти складають у його бюджеті близько 10%, хоча повинні були б складати 30–35%. Тобто, ми маємо недостатнє фінансування університету. В той же час, ми отримуємо значні надходження від дослідницької діяльності, адже багато провідних науковців працює у Берклі, також ми отримуємо надходження за рахунок плати за навчання. Але тут ми маємо специфічний момент— плата за навчання для студентів з Каліфорнії є значно нижчою, аніж для іноземних студентів. В той же час, багато іноземних студентів бажають навчатися в Берклі, адже це престижно. Проблема полягає в тому, що іноземні студенти, які мають посередні знання для університету більш вигідні, аніж кращі за рівнем знань каліфорнійські студенти. Зараз ця проблема жваво обговорюється.

С.К.: *Першим канцлером Берклі був відомий організатор та теоретик вищої освіти Кларк Керр (1911–2003). Як Ви відноситеся до запропонованих ним принципів розбудови університетської освіти, наскільки вони актуальні в наш час?*

М.Б.: Кларк Керр займався розбудовою масової системи університетської освіти. Він працював в часи розквіту студентських рухів. Подолання колоніальної спадщини, рівний доступ до університетської освіти, обмеження влади університетської бюрократії—це ті питання, які в той час

жваво обговорювалися. Як керівника університету, його піддавали жорсткій критиці з усіх боків, і він втратив власну посаду тому, що губернатор Каліфорнії та майбутній президент США Рональд Рейган вважав, що він надто симпатизує студентам. В той же час студенти вважали його надто консервативним. Важливою складовою діяльності Кларка Керра була розробка та запровадження Каліфорнійського мастер-плану, сутність якого полягала в поширенні вищої освіти на все населення Каліфорнії. В 60-ті Кларка Керра критикували за бюрократизацію університетської освіти, але з позицій сьогодення він виглядає не ворогом, а, скоріше, героєм університету. Люди мого покоління, які жорстко критикували Керра та його підходи в 60-ті роки, зараз говорять, що він є пророком розбудови справжнього публічного університету. Але ми не можемо повернутися в минуле, тому ми повинні переосмислити призначення університету, особливо в умовах сучасної ринкової реальності. Тож Кларк Керр та ставлення до його спадщини — це випадок, коли колишній ворог перетворюється на пророка.

С.К.: Ви сказали, що ми повинні переосмислити призначення університету в сучасних умовах. Чи можете поділитися власними думками з цього приводу?

М.Б.: Розвиток університетської освіти в наш час визначають дві тенденції, які нав'язані сучасним життям — це комодифікація, тобто перетворення освіти на товар, та раціоналізація оцінки діяльності, переважно у формі рейтингів. Наше завдання зараз залучити якнайширші кола університетської громади до обговорення того, яким повинен бути сучасний університет. При чому до цього обговорення мають долучитися голоси представників всіх університетських дисциплін. Більш того, до обговорення проблем університету слід долучити широку громаду поза межами університету. Призначення університету повинно осмислюватися не камерно, виключно з представниками державної бюрократії чи фінансових кіл, а під час відкритої дискусії з залученням як представників університету, так і місцевої громади.

С.К.: Я знаю, що Ви неодноразово відвідували України та маєте гарні зв'язки з нашими соціологами. Чи пов'язаний цей інтерес до нашої країни з дніпропетровським корінням Вашого батька?

М.Б.: Так, я кілька разів бував в Україні та дуже високо оцінюю рівень ваших молодих соціологів. Мене також вразила гостинність українців та їх відкритість до відвертого спілкування. І саме люди, а не той факт, що мій батько народився у Дніпропетровську, мотивують мене на подальшу співпрацю з українськими колегами та підтримують інтерес до вашої країни.

Сергей Курбатов, Майкл Буравой. Феномен неравенства: вызовы для университетского образования

В своём эксклюзивном интервью нашему журналу президент Международной социологической ассоциации (ISA 2010–2014), профессор Университета Беркли Майкл Буравой рассказывает о подготовке XVIII Всемирного социологического конгресса ISA «Пребывание в мире неравенства: вызовы для глобальной социологии», который прошёл 13–19 июля 2014 года в Йокогаме (Япония), а также объясняет, почему именно проблема неравенства стала ключевой для этого крупнейшего социологического форума. Также профессор Буравой анализирует основные тенденции развития современного университетского образования. Он обращает внимание на коммерциализацию высшего образования, а также артикулирует две стратегии выживания университетов в современных условиях. Рассмотрены институциональные трансформации университета в течение последних десятилетий и процесс формирования прекариата в академической среде. Теоретические положения проиллюстрированы фактами из истории Университета Беркли, а также интерпретациями творческого наследия одного из его основателей Кларка Керра (1911–2003).

Ключевые слова: *неравенство, прекариат, университет, приватизация, коммерциализация, корпорация, коммодификация, рационализация, университетские рейтинги.*

Serhiy Kurbatov, Michael Burawoy. The phenomenon of inequality: Challenges for University Education

In his exclusive interview to our journal the president of International Sociological Association (ISA 2010–2014), Professor of the Department of Sociology at University of California, Berkeley Michael Burawoy describes preparation work for the XVIII ISA World Congress of Sociology “Facing an Unequal World: Challenges for Global Sociology”, which was conducted on July, 13–19, 2014 at Yokohama, Japan and explains, why the term “inequality” became the key for the title of this important sociological forum. Professor Burawoy also analyses the main tendencies of the development of contemporary university education. He stresses the fact of commercialization of higher education and articulates two strategies of surviving of universities in current situation. The institutional transformations of the university during last decades as far as the process of forming precariat among academic staff are also observed. Theoretical statements are illustrated by the facts from the history of University of California, Berkeley and interpretations of theoretical heritage of one of its founders Clark Kerr (1911–2003).

Keywords: *inequality, precariat, university, privatization, commercialization, corporation, commodification, rationalization, university rankings.*

Сергій Курбатов, кандидат філософських наук, завідувач відділом лідерства та інституційного розвитку вищої освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України та асоційований науковий співробітник Центру російських та євразійських досліджень Університету Уппсали (Швеція). sergiy.kurbatov@gmail.com

Майкл Буравой, Президент Міжнародної Соціологічної Асоціації (ISA 2010–2014), професор факультета соціології Каліфорнійського Університету в Берклі.

Персональний сайт Майкла Буравого — <http://burawoy.berkeley.edu/>

Sergiy Kurbatov, PhD, Head of Department of Leadership and Institutional Development, Institute of Higher Education, National Academy of Educational Sciences of Ukraine and affiliated researcher, Centre for Russian and Eurasian Studies, University of Uppsala (Sweden). sergiy.kurbatov@gmail.com

Michael Burawoy, the president of International Sociological Association (ISA 2010–2014), Professor of the Department of Sociology at University of California, Berkeley.

Personal Website of Michael Burawoy — <http://burawoy.berkeley.edu/>